

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188627](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188627)

УДК 1.17

Фаріда Тихомірова

МІСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ АКТИВІЗМ: У ПОШУКАХ СИНЕРГІЇ

Стаття присвячена аналізу міських екологічних рухів в Одесі у контексті практичної філософії та ідей екологічного суспільства та «права на місто». Так званий grassroots-активізм розвивається і набирає силу в українських містах. Природа активізму укорінена на загостреному почутті справедливості, тому небайдужі громадяни часто не обмежуються рішенням локальної проблеми. Протест перестає бути прерогативою політично забарвлених рухів. Виходить, що навіть аполітичні громадяни, починаючи займатися поліпшенням своїх і сусідських умов життя, втягуються в протестний рух, яке так чи інакше вливається в великий політичний протест або сходить до нього.

Ключові слова: grassroots-активізм, зелена демократія, право на місто, соціальна екологія, філософія екології, «слактивізм», мікроактивізм, кліктивізм.

Однією з нагальних потреб останніх десятиліть стає «нова політика», заснована на відродженні прямої демократії народних асамблей в містах, об'єднаннях міських спільнот у вільну конфедерацію.

Глобалізація все більше впливає на подальший розвиток світу, стратегії його модернізації. Забруднення довкілля та кліматичні зміни, зумовлені модернізацією, створюють загрозу економічному та соціальному розвитку, продовольчій безпеці та здоров'ю населення. Експансія людини у сферу природи призвела до глобальної екологічної кризи, яка вже охарактеризована як криза у системі «суспільство – довкілля». Сучасна екологічна криза – це свідчення кризи ціннісних орієнтацій і моральних норм, людини і суспільства. Експерти-екологи звертають увагу на той факт, що європейські екологічні тенденції дають знати про себе і в нашій країні. Українці поступово усвідомлюють, що зміна клімату та будь-яка екологічна катастрофа - набагато страшніше економічної кризи. Питання соціальної та екологічної справедливості взаємопов'язані, останнім часом вони актуалізувалися у контексті руху «жовтих жилетів» у Парижі та «повстанням вимираючих» у Великій Британії та Скандинавії. Бельгійська принцеса Марія-Есмеральда була арештована, разом з іншими еко-активістами, в Лондоні за участь в еко-руху Extinction Rebellion. У жовтні 2018 року 63-річна принцеса Бельгії висловила підтримку еко-руху Extinction Rebellion, яке звертає увагу суспільства на проблеми зміни клімату, і була арештована лондонською поліцією на Трафальгарській площі.

Вирішення проблем довкілля актуалізує також проблему справедливості щодо наступних поколінь, межа вирішення якої перебуває у площині питання: як можуть бути враховані інтереси і майбутніх поколінь.

Зелений рух у світі розпочав свій шлях з часів Холодної війни. Популярними були міські рухи, що виступали за права людини, соціальний прогрес і світ, мали антивоєнний характер (наприклад демонстрації проти війни у В'єтнамі), проти бюрократичних еліт, репресивних режимів і колонізації. Таким чином, Зелений рух був дуже строкатим, об'єднуючи активістів в області захисту довкілля, лівих економістів, соціал-демократів, активістів інших соціальних рухів – від феміністок до профспілок тощо.

«Зелені» вимагали соціальної солідарності у вигляді прогресивного оподаткування; припинення колоніального погляду на глобальну політику, переходу на поновлювані джерела енергії; екологічну свідомість при прийнятті політичних рішень; емансипації і обізнаності про права людини і розширенні їх для досягнення більш мирного, освіченого і справедливого суспільства.

Слід зазначити, що зарубіжні дослідники екології та філософії вказують на зростаючий інтерес екологів до філософії. теорій по тій підтримці, яку останні надають цілям інвайронменталізму останній є одна з форм філософського обґрунтування діяльності людей по ліквідації забруднень навколишнього середовища, стабілізації демографічних процесів і збереження заповідних територій [Wall 2010].

Керівник Інституту соціальної екології у США Мюррей Букчин з кінця 1970-х років наголошував на тому, що екологічні проблеми можуть вирішуватися на шляху формування нового типу суспільства – екологічного. Його ідеї вплинули на розвиток ідей європейського Зеленого руху. М. Букчин підкреслював, що західний інвайронментальний рух просякнутий мізантропією, мальтузіанством і антигуманізмом. Він глибоко стурбований знищенням інших видів та руйнуванням екосистем, і в той же час забрудненням атмосфери, води та їжі, яке загрожує здоров'ю людини. Створенню такого суспільства може сприяти і філософія.

Заслуговує уваги думка М. Букчина: «Спокуса зрівняти людей, які живуть в складних сильно розділених і інституалізованих товариствах, зі звичайними тваринами, відбивається в аргументах, що здаються витонченими, та які часто ховаються під маскою «радикальних» екологічних філософій. Відродження нового мальтузіанства, яке стверджує, що рівень зростання населення обганяє рівень зростання

кількості продуктів, є найбільш зловісною ознакою» [Букчин 2003].

Його роботи «Межі Міста» (The Limits of The City) 1974, та «До Екологічного Товариства» (Toward An Ecological Society) 1981, – отримали загальне визнання і стали прелюдією до фундаментальної книги «Екологія Свободи» (Ecology of Freedom) 1982, яка стала подією у США. Потім вийшла інша його книга «Зростання Урбанізації і Спад Громадянства» (The Rise Urbanisation and The Decline of Citizenship) 1987 – історичне дослідження міського самоврядування. Екологічні та соціальні проблеми пов'язані між собою та з освіченим гуманізмом. М. Букчин визначив як його «лібертарний муніципалізм» [Букчин 2004].

Термін «право на місто» з'явився в кінці 60-х років ХХ століття у працях Анрі Лефевра [Lefebvre 1996]. Активне його використання у політичних, юридичних та економічних дискусіях сприяло тлумаченню права на місто як права на краще, «людиновимірне» життя в умовах капіталістичного міста і суспільства представницької демократії. В процесі обговорення концепції соціального простору, запропонованої Лефевром, сформувалося уявлення про два аспекти «права на місто»: право на участь і право на присвоєння. Ідеї А. Лефевра розвивали Дон Мітчелл, Р. Мозес, М. Девіс, та Девід Харві.

Низка громадських ініціатив, хвиля яких прокотилася спочатку по США, Східній Європі, країнах Латинської Америки, східних містах, таких як Стамбул повернули його у дискурс міських досліджень у ХХІ ст.

Ідея «права на місто» належить Анрі Лефевру [Lefebvre, 1996]. Французький філософ-неомарксист писав про те, що кожен городянин має право доступу до міських благ і право на пряму участь в зміні свого міського середовища. Це право, регулярно зневажуване державою і великими корпораціями, зав'язано на особистих, сентиментальних відносинах городянина з місцем проживання – його будинком, його двором, його школою, його вулицею, його видом з вікна. А. Лефевр стверджує, що для подолання нерівності і несправедливості городянин повинен мати таке ж право голосу в питаннях міських змін, як і держава або великий девелопер.

Географ-неомарксист Девід Харві розвинув концепт Анрі Лефевра, висуваючи тезу про те, що право на місто диктує необхідність революції в самій системі прав людини. Право на місто розуміється в аспектах свободи пересування, доступності міських зелених зон, мобілізації громадянської позиції соціально вразливих груп [Харві 2018].

Право на місто має стати первинним стосовно капіталістичного права власності. Це, в свою чергу, веде до того, що неоліберальна доктрина

вільного ринку повинна поступитися місцем ідеології, що ставить в центр муніципальних відносин поняття справедливості. І тоді кожен городянин матиме можливість не тільки вільного доступу до міських благ, але і можливість трансформації міста і себе за допомогою міста.

На шляху екологізації суспільства бачить можливість інтеграції екології та філософії і один з визнаних авторитетів у галузі філософських питань екології В. Хьосле. Німецький дослідник вважає, що найважливішим завданням філософії є звернення до аналізу сучасної екологічної кризи та «створення філософії екологічної кризи» [Хьосле 1994: 9]. В. Хьосле постулює важливість переходу суспільства на здійснення нової філософії господарювання, акцентує увагу на екологічних аспектах соціального розвитку. На вирішення цього завдання повинні орієнтуватися, на його переконання, практично всі філософські дисципліни. А результатом їхніх зусиль стане обґрунтована стратегія екологічного виживання людства.

Мета статті – проаналізувати міські екологічні рухи в Одесі у контексті практичної філософії та ідеї «права на місто».

Дослідники вважають сучасну глобальну екологічну кризу онтологічною. Вона загрожує буттю людини, його цілісності [Борейко, Подобайло 2004]. Екологія, економіка, етос пов'язані з людиною, з її природним життєвим світом та ціннісними орієнтаціями [Букчин 2004], [Єрмоленко 2010].

Але, поки в розвинених індустріальних суспільствах з'являлися перші екологічні рухи, і «зелені» політичні партії, СРСП та її частина, УРСР нехтували екологічними проблемами. Звернути увагу на них країну змусила страшна трагедія на Чорнобильській АЕС. Жодна держава світу не відчувала аналогічних за масштабом і наслідками екологічних криз. В Україні багато говорять про Чорнобильську катастрофу, але вважають за краще не помічати гектари сміттєзвалищ, незліченну кількість занедбаних складів з пестицидами тощо. Рівень забруднення води, ґрунтів і повітря роблять виживання українців у довгостроковій перспективі проблематичним. Значна частина території України залишається зоною екологічного лиха. В умовах глибокої економічної кризи та військових дій посилюється загроза техногенних і екологічних катастроф.

Поки прогресивна світова спільнота розвивалася в системі координат удосконалення економічного, соціального та екологічного напрямків, Україна зосередилася на вирішенні переважно економічних проблем. Якщо йдеться про майбутнє, то слідом за економікою, за задумом більшості українських політиків, повинна покращитися соціальна

політика. Відсутністю екологічної політики в країні пояснюється і багаторічна інертність суспільства у вирішенні екологічних проблем. Надзвичайно низьким залишається рівень екологічної освіти, екологічної свідомості і культури не тільки населення, а й керівників підприємств, урядових організацій.

Для України, постраждалої від Чорнобильської катастрофи, зараз потрібна структурна трансформація економіки, дуже важливо істотно забезпечувати стійке зростання, не збільшуючи при цьому екологічні ризики. Таку концепцію розвитку прийнято називати «зеленою економікою», або «зеленою демократією». «Зелена демократія» базується на цінностях демократії участі, гендерної рівності, екологічності та соціальної справедливості.

У Глобальній хартії Зелених у XXI ст. вони були розширені: екологічна стійкість; повага до різноманітності; екологічний здоровий глузд; соціальна справедливість; партисипативна демократія; ненасильство [Гьосле 2003].

Так званий grassroots-активізм (від англ. grass - трава і roots - коріння) розвивається і набирає силу в українських містах. Природа активізму укорінена на загостреному почутті справедливості, тому небайдужі громадяни часто не обмежуються рішенням локальної проблеми.

У листопаді 2017 року з'явилася інформація, що на території Літнього театру вирубають дерева і побудують 8-поверховий торговий центр. Проте 19 грудня Міський сад визнали пам'яткою архітектури з включенням в його межі Літнім театром. Громадськості представили два проекти благоустрою театру. Один з них передбачає створення в Літньому театрі концертного майданчика, з фуд-кортами і зоною відпочинку. Другий - «за» збереження майданчика як вільної некомерційної арт-зони. Незважаючи на протести активістів, у березні 2019 року виконком затвердив перший проект благоустрою Літнього театру. Одеські активісти вважають, що під виглядом благоустрою в Літньому театрі створять «нову Аркадію» - комерційний проект, який передбачає знищення дерев.

Активісти також вирішили поборотися за збереження Французького бульвару. Заради цього у 19 березня 2018 року вони прибули до будівлі Одеської кіностудії і почали суботник. Громадські працівники полили, побілили і зміцнили раніше висаджені молоді дерева. Крім ботанічної діяльності активісти збирали підписи одеситів для проведення відкритих громадських слухань. Незважаючи на те, що громадські працівники виступають проти розширення бульвару, вони визнають гостру

необхідність ремонту і благоустрою історичної вулиці. Всі учасники суботника об'єдналися в Штаб порятунку Французького бульвару, щоб протистояти реконструкції вулиці. Подібні заходи захисники бульвару збираються проводити щотижня.

Представники одеської зоозахисної організації «Animal-SOS-Odessa» нагадують, що в сучасному суспільстві немає місця середньовічним розвагам, а також посилаються на заборону використання диких тварин в Одеському цирку. Активісти збиралися біля будівлі Одеського цирку. Мета акції - звернути увагу громадян на жахливі умови, в яких утримуються тварини, а також проблему негуманного ставлення до них.

Багато в чому це обумовлено поширенням матеріалів в тематичних групах в соціальних мережах. Пости на цю тему потрапляли до своєї цільової аудиторії і знаходили підтримку не тільки у вигляді «лайків», а й подальшого поширення [Мельничук 2016]. Інформаційний ресурс використовується і як інструмент організації активістів і кандидатів і людей, і як засіб поширення інформації про діяльність спільноти, і як засіб отримання інформації про проблему зі сторонніх джерел. Для активізму, основною формою якого є використання соціальних мереж або інших онлайн-методів для популяризації проблеми існують поняття «слактивізм», «мікроактивізм» й «кліктивізм» [Михайлишина 2013].

Зрозуміло, сплеск громадянської активізму пов'язаний з можливостями соцмереж. Багато «кореневих рухів» в містах спершу зароджуються в онлайн-середовищі і тільки потім люди виходять на вулиці. Петиції стають обов'язковою частиною юридичної взаємодії громадян з органами влади. У більшості випадків неможливо провести чітку межу між екоактивізмом і захистом міста. Створюються також багатопрофільні онлайн-платформи міських ініціатив, проводяться екофестивалі [Мой город 2014].

Це, мабуть, головна властивість низових активістських груп. Однак не всі активісти, які вийшли боротися із забудовою або за збереження зелених зон і архітектурних пам'яток, готові також підтримати, наприклад, впровадження системи роздільного збору відходів. Ймовірно, вони цю ідею підтримують в теорії, однак активно боротися за неї не стануть, вважаючи за краще чекати, що ця система вселиться як-небудь сама, і бажано «згори». При цьому сортування сміття та його роздільне збирання в містах зараз – така ж ініціатива активістів, а не державна практика. В Україні найбільше відомі організації, які займаються цією проблемою – «Україна без сміття», «DOBRE» та «Екомаршрут».

Це і є той самий grassroots-активізм. Як тільки роздільне збирання прийде в кожен двір, сортування відходів відразу ж перестане бути активізмом. Але поки це і по суті, і по формі – участь в акціях. Поки люди йдуть з мішками по вулиці і вивантажують їх на місці – вони ще й виконують пропагандистську функцію: привертають увагу громадян, ще не втягнутих в роздільний збір.

Сьогодні у міських дослідженнях та соціальній політиці використовується поняття «право на місто». Це право відчувати своє місто, жити в ньому, використовувати його, беручи участь в ухваленні рішень і розділяючи відповідальність за них. Бути активним, залученим членом суспільства, що розділяє всі його права і обов'язки, в парадигмі мобільності означає бути громадянином не тільки в юридичному, політичному і економічному сенсі.

Деякі люди практично повністю виключені з відносин громадянства або ж їх права як громадян серйозно недооцінюються. Наприклад, у інвалідів з дитинства та особливо інвалідів з порушеннями розвитку доступ до будь-якої форми ефективної участі в житті суспільства дуже обмежений, вони депривовані від можливості виконання важливих ролей в публічній і приватній, в тому числі домашньої або сімейної, сферах. Не тільки мігранти, чий маргінальний статус сильно ускладнює їх мобільність і знижує якість життя, але і багато хто з людей з інвалідністю, особливо жінки, а також люди похилого віку, деякі групи молоді фактично виключені з класичної концепції громадянства.

В умовах неоліберальних реформ, що тягнуть за собою скорочення соціальної держави, громадяни опиняються сам на сам зі своїми проблемами. Їхня маргіналізація посилюється, невпевненість в завтрашньому дні зростає. Водночас така ситуація спонукає і навчає їх боротися за свої права, знаходити власні шляхи подолання.

Але міський екологічний рух не накопичив достатньої компетенції для того, щоб бути повноправним учасником процесу територіального планування - разом з адміністраціями, архітекторами, девелоперами тощо. Звідси такий інтерес до теми публічних слухань. Багато хто готовий боротися, коли виникає необхідність захищати об'єкти більшого значення, ніж парк або садок під вікном. Люди впливають в більшій руху, наприклад, за збереження зеленої зони, або проти забудови схилів. А після частих зіткнень з чиновницьким свавіллям і потуранням вони беруть участь і в політичних протестах, виходять на мітинги проти корупції.

Це правильна тактика в умовах, що склалися. Якщо немає ніякого іншого ресурсу, то просунути свої ідеї можна тільки через кампанію

громадського протесту.

Протест перестає бути прерогативою політично забарвлених рухів. Виходить, що навіть аполітичні громадяни, починаючи займатися поліпшенням своїх і сусідських умов життя, втягуються в протестний рух, яке так чи інакше вливається в великий політичний протест або сходиться до нього. Відбувається це виключно тому, що болючі для городян порушення спокою, як правило, викликані дією чи бездіяльністю представників влади, що допускають забудову, знесення будівель, вирубку зелених насаджень – те, що найбільше викликає активність громадян. Зрозуміло, в політично сприятливих і економічно стабільних умовах розвитку суспільства низовий активізм був би іншим і діяв би інакше.

Саме екологічний рух може дати суспільству новий імпульс до європейського шляху розвитку. Українцям варто скористатися успішним досвідом європейців, які давно визнали – екологічні питання не менш важливі, ніж економічні чи політичні. Тим більше, що всі вони взаємопов'язані зі змінами в системі інституцій суспільства та ціннісних орієнтацій громадян. Тому, чим швидше зміниться свідомість людей, система цінностей, тим швидше суспільство стане еко-орієнтованим, це і буде виявом нашого цивілізаційного вибору. Ефективне впровадження «зеленої демократії», потребує як відповідних технологій, так і бажання влади та громадян.

Список використаної літератури

- Борейко, В. Є., Подобайло, А. В. (2004) *Екологічна етика*, Київ: Фітосоціоцентр, 116 с.
- Букчин, М. (2004) *Реконструкція общества: на пути к зеленому будущему*. Н. Новгород: Третий путь, 195 с.
- Гьосле, В. (2003) *Практична філософія в сучасному світі*. Пер. з нім., примітки та післямова Анатолія Єрмоленка. Київ., Лібра, 248 с.
- Защищая Землю. Диалог между М. Букчиным и Д. Форменом. (2003) Киев: Киевский эколого-культ. центр, 120 с. Дата звернення: 2.04.19. Режим доступу: <http://www.bookpage.ru/41960.html>.
- Єрмоленко, А. М. (2010) *Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи*, Київ: Лібра, 416 с.
- Мельничук, Г. (2016) «Я хочу жити здесь всегда»: почему активизм – это медленная украинская революция. Дата звернення: 2.04.19. Режим доступу: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/-ya-khochu-zhit-zdes-vsegda/>
- Михайлишина, Я. (2013) *Онлайн-активізм в Україні. До революції далеко, але конкретні проблеми вирішуються*. Дата звернення: 2.04.19. Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/44393/>

- Onlajnaktivizm_v_Ukrajini_Do_revolyuciji_daleko_ale
Платформа для тех, кто любит свой город, в: *Мой город*. Дата звернення: 2.04.19. Режим доступу: <https://mg.od.ua/>
- Харви, Д. (2018) *Социальная справедливость и город*, Москва: НЛО, 440 с.
- Хесле, В. (1994) *Философия и экология*, Москва: Издат. группа АО «Ками», 192 с.
- Lefebvre, H. (1996), *Writings on cities*. Blackwell, Cambridge, MA, 241 p.
- Wall, D. (2010) *The No-Nonsense Guide to Green Politics*, Oxford: New Internationalist Publications, 132 p.

Фарида Тихомирова

ГОРОДСКОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АКТИВИЗМ: В ПОИСКАХ СИНЕРГИИ

Статья посвящена анализу городских экологических движений в Одессе в контексте практической философии и идей экологического общества и «права на город». Так называемый grassroots-активизм развивается и набирает силу в украинских городах. Природа активизма укоренившаяся на обостренное чувство справедливости, поэтому неравнодушные граждане часто не ограничиваются решением локальной проблемы. Протест перестаёт быть прерогативой политически окрашенных движений. Получается, что даже аполитичные граждане, начиная заниматься улучшением своих и соседских условий жизни, вовлекаются в протестное движение, которое так или иначе вливается в большой политический протест или сходится к нему.

Ключевые слова: grassroots-активизм, зелёная демократия, право на город, социальная экология, философия экологии, «слактивизм», микроактивизм, кликтивизм.

Farida Tikhomirova

URBAN ENVIRONMENTAL ACTIVISM: SEEKING SYNERGIES

The article is devoted to the analysis of urban environmental movements in Odessa in the context of practical philosophy and the ideas of an ecological society and the 'right to a city'. The so-called grassroots activism is developing and gaining strength in Ukrainian cities. The nature of activism is rooted in a heightened sense of justice, so caring citizens are often not limited to solving a local problem. The protest ceases to be the prerogative of politically colored movements. It turns out that even apolitical citizens, starting to improve their own and neighboring living conditions, become involved in the protest movement, which one way or another merges into a big political protest or comes down to it.

As the progressive world community developed in the coordinate system to improve economic, social and environmental trends, Ukraine focused on addressing mainly economic problems. If it comes to the future, then following the economy, as intended by most Ukrainian politicians, social policy should improve. The absence of environmental policy in the country also explains the long-standing inertia of society in solving environmental problems. Extremely low is the level of environmental education, environmental awareness and culture not only of the population, but also of the heads of enterprises, government organizations.

For Ukraine affected by the Chornobyl disaster, a structural transformation of the economy is now required, and it is very important to ensure sustained growth, without increasing the environmental risks. Such a concept of development is commonly called 'green economy' or 'green democracy'. Green Democracy is based on the values of participatory democracy, gender equality, environmentalism and social justice.

Keywords: *grassroots-activism, green democracy, the right to a city, social ecology, environmental philosophy, "slaktivism", microactivism, kliktivism.*

References

- Boreiko, V. I., Podobailo, A. V. (2004) *Ekolohichna etyka* [Ecological ethics] Kyiv: Fitosotsiotsentr, 116 p.
- Bukchin, M. (2004) *Rekonstruktsiya obschestva: na puti k zelenomu buduschemu* [Reconstruction of society: on the way to green future] N. Novgorod: Tretiy put, 195 p.
- Hosle, V. (2003) *Praktychna filosofiya v suchasnomu sviti* [Practical philosophy in today's world] Per. z nim., prymitky ta pisliamova Anatoliia Yermolenka, Kyiv: Libra, 248 p.
- Zaschischaya Zemlyu. Dialog mezhdu M. Bukchinyim i D. Formenom* [Protecting the Earth. Dialogue between M. Bukchin and D. Formen] (2003) Kiev: Kievskiy ekologo-kult. tsentr, 120 s. Retrieved April 2, 2019, from <http://www.bookpage.ru/41960.html>.
- Yermolenko, A. M. (2010) *Sotsialna etyka ta ekolohiia. Hidnist liudyny - shanuvannia pryrody* [Social Ethics and Ecology. The dignity of man is reverence for nature] Kyiv: Libra, 416 p.
- Melnichuk, G. (2016) «*Ya hochu zhit zdes vseгда*»: *pochemu aktivizm – eto medlennaya ukrainskaya revolyutsiya* [“I want to live here forever”: why activism is a slow Ukrainian revolution] Retrieved April 2, 2019, from <https://platforma.org.ua/magazine/text-sq/opinion/-ya-khochu-zhit-zdes-vsegda/>
- Mihaylishina, Y. (2013) *Onlayn-aktivizm v Ukrayini. Do revolyutsiyi daleko, ale konkretni problemi virishuyutsya* [Online activism in Ukraine. The revolution is far, but specific problems are being solved] Retrieved April 2,

- 2019, from http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/44393/Onlajnaktivizm_v_Ukrayini_Do_revolyutsiyi_daleko_ale_Platforma_dlya_teh_kto_lyubit_svoy_gorod [A platform for those who love their city], in: Moygorod. Retrieved April 2, 2019, from <https://mg.od.ua/>
- Harvi, D. (2018) *Sotsialnaya spravedlivost i gorod* [Social justice and the city] Moskva: NLO, 440 p.
- Hesle, V. (1994) *Filosofiya i ekologiya* [Philosophy and Ecology] Moskva: Izdat. gruppa AO «Kami», 1994, 192 p.
- Lefebvre, H. (1996) *Writings on cities*, Blackwell, Cambridge, MA, 241 p.
- Wall, D. (2010) *The No-Nonsense Guide to Green Politics*, Oxford: New Internationalist Publications, 132 p..

Стаття надійшла до редакції 18.04.2019

Стаття прийнята 18.05.2019